

Milan HRDLIČKA

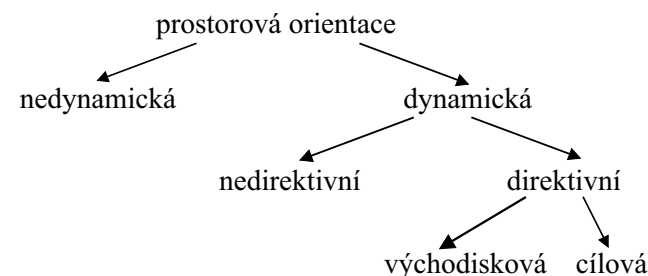
K užívání předložkových spojení s významem místním

Problematika užívání předložkových spojení¹ s významem lokálním je rozsáhlá, lze ji sledovat z různých zorných úhlů, je možné brát v úvahu její různé dimenze. Prostorový význam je, pokud jde o prepozice, básový (srov. např. Oravec 1968b) – svědčí o tom mimo jiné jejich bohatý inventář. Prostorovému významu jsou podřazeny dva protikladné momenty, na nichž je vybudován jak systém pádů, tak i systém předložek, a sice význam směrový (dynamický) a význam místní (statický). Směrové významy jsou vyjadřovány prvotními prepozicemi pojícími se s genitivem, dativem a akuzativem, významy místní se vyjadřují primárními předložkami pojícími se s lokálem a s instrumentálem (tedy s pády, které samy dříve měly lokální význam; viz: Oravec 1968a).

Z prostorového významu vycházejí i předložkové významy další. Některé druhotné významy jsou vybudovány na směrové složce základního významového protikladu: jde o význam účelový, objektový – ten se od významu účelového liší tím, že se předložka významově zcela podřizuje vazbě nadřazeného slovesa nebo adjektiva, např. *čekat na někoho*, *být zvědavý na něco* aj. – význam míry, účinku (směrování s kontaktem v cíli) a význam příčiny (směrování s kontaktem ve východisku), na složce statické se vyčlenil význam podmínkový, průvodních okolností, zřetele a způsobu.

¹ Přístup zohledňující sémantickou stránku prepozic nevychází pouze z „významu“ předložky, ale často především z jejího okolí, tedy ze sémantiky výrazu dominujícího i/nebo dominovaného, ev. z faktorů dalších – proto užíváme vyjádření „předložkové spojení s významem místním“, a nikoliv pouze „předložky místní“.

K předložkovým spojení s významem místním je podnětné přistupovat z pohledu komparatistického, jak činí např. H. Běličová (1978). Podle jejího názoru má vyjadřování prostorových vztahů jazykovými prostředky univerzální platnost. Neexistuje jazyk, ve kterém by se prostorová (nebo časová) dimenze neopírala o systémové uspořádání těchto vztahů. Nic na tom nemění skutečnost, že počet členů systému i povaha relací mezi jednotlivými členy (množinami členů) může být v různých jazycích různá. H. Běličová upozorňuje, že popis základního systémového uspořádání prostorových vztahů ve slovanských jazycích se může stát východiskem i pro zachycení relací časových, popř. jiných. Podle autorky je systém prostorových vztahů ve slovanských jazycích v té či oné míře konstituován následujícími základními významy:

(Srovnej systém čtyř „členů“ v českém jazyce: KDE? – KUDY? – KAM? – ODKUD?)

Pro prostorovou lokalizaci je určující statická nebo dynamická povaha predikátu (tedy sémantické rysy konstituující jeho význam).

H. Běličová (1978, s. 123 a 125) k tomu uvádí:

Prostorová lokalizace predikátu a k němu se vážících komponentů totiž předpokládá, že v predikátu samém jsou obsaženy takové sémantické rysy, které ten či onen druh prostorové lokalizace předpokládají, existuje tedy mezi prostorovou lokalizací a charakterem predikátu svého druhu sémantická kongruence, soulad. Je-li ve významu predikátu obsažen sémantický rys „procesuálnost“ a „zaměřenost na cíl“, pak se takový predikát bude potenciálně pojít s kterýmkoli

výrazovým prostředkem v rámci systému prostorových vztahů, schopným zaměřenost na cíl – v daném případě prostorový – vyjádřit. [...] Základní úlohu při organizaci systému prostorových vztahů hrají ve slovanských jazycích předložky (primární a sekundární).

* * *

Lokální významy označují v širokém smyslu místo, jímž je pozice zakotvena z hlediska lokalizace v prostoru, k němuž se vztahuje. Z významového hlediska je možné místní určení rozdělit do několika základních typů (viz také výše):

1. *statická* určení odpovídají na otázku KDE? (*Jsme v centru města*);
2. *dynamická* určení se pak dále člení na:
 - a) *direktivní* (směrová) – odpovídají na otázku KAM? (*Jdu do parku*) nebo na otázku ODKUD? (*Vracím se z práce*);
 - b) *nedirektivní* – odpovídají na otázku KUDY? (*Jedou městem*).

Jak uvádějí M. Grepl a P. Karlík (1998), pro označení místa jsou v trojdimenzionálním prostoru relevantní tyto dimenze:

- a) *vertikální*, např. *Nad náměstím přeletělo hejno holubů. Pod náměstím byly odkryty zbytky středověkého opevnění*;
- b) *horizontální*, a to dimenze „přímá“ a dimenze „stranová“: pro lokalizaci v dimenzi „přímé“ se uplatňují primární prepozice lokalizující konkrétně (*Před/za fakultou odhalili nový pomník*), v češtině se ovšem nevyskytuje obecný prostředek, který by odpovídal předložce *vedle* u lokalizace v dimenzi „stranové“²; pro lokalizaci v dimenzi „stranové“ existuje v češtině prepozice lokalizující obecně (*Vedle fakulty odhalili nový pomník*). Pro konkrétní lokalizaci se nabízejí prepozice sekundární: *Nalevo od/napravo od fakulty odhalili nový pomník*.

² M. Grepl a P. Karlík (1998, s. 262) v této souvislosti upozorňují, že tyto výrazy mohou být dvojznačné, kupř. tehdy, stojí-li mluvčí a adresát proti sobě. Označení daného objektu/prostoru může být orientováno buď vzhledem k mluvčímu, nebo s ohledem na pozici adresáta sdělení.

Zastavme se nyní postupně u jednotlivých bázových místních určení.

1. Místní určení statická (KDE?)

Z významového hlediska lze v tomto případě rozlišovat určení, které vyjadřuje, že děj (stav) probíhá: (a) v rámci udaného místa (v rámci „prostorového orientátoru“, dále jen – PO), nebo (b) mimo jeho rámec.

1.1. Místní určení statická v rámci „prostorového orientátoru“

Realizuje-li se děj/stav v rámci PO, mohou nastat dva základní případy: pokud jde o výše uvedený prostorový orientátor, (a) je, či (b) není účelné (možné, smysluplné) rozlišovat jeho povrch a vnitřek.

Pokud jde o první případ, tedy odlišování povrchu a vnitřku věcí/objektů, existuje zde dosti četný repertoár předložek primárních a sekundárních. Jednou z nejfrekventovanějších je předložka *v+L* označující lokalizaci ‘uvnitř/v rámci něčeho, ev. někoho’, užívá se jí i ve spojení s abstrakty: *Jsme v kině; V jeho duši byl stálý nepokoj*. V tomto smyslu koreluje „statická“ předložka *v+L* (KDE?) s „akční“ předložkou *do+G* (KAM?), jež často označuje pohyb dynamický směrový (směrování „dovnitř“), srov. *Jdeme do kina; Navždy se jim zapsal do paměti*. Prepozice *na+L* je nejfrekventovanější českou předložkou vůbec, podle slovníku Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce (Jelínek, Bečka, Těšitelová 1961, s. 101) figuruje v absolutním pořadí na šestém místě a její užívání je velmi produktivní. Předložka *na* totiž expanduje jak na úkor prepozice *v+L*, tak i prepozic dalších (blíže viz např. Čechová 1981). Je-li účelné rozlišovat vnitřek a povrch věcí, užívá se předložky *na+L* často ve významu „lokalizace nahore, na povrchu“: *Je na střeše domu. Parkujeme na náměstí*. V tomto statickém významu (KDE?) koresponduje prepozice *na* pojící se s lokálem s prepozicí *na* pojící se s akuzativem: *Leze na střechu*;

Jedeme zaparkovat na náměstí. V těchto a dalších analogických případech (*Kufr je v autě/na autě*) je užívání obou uvedených předložek v zásadě bezproblémové. Jiná je ovšem situace, kdy rozlišování povrchu a vnitřku věcí (objektů) účelné není – případ (2), srov. dále.

Setkáváme se rovněž s případy, kdy je možné užití vícero předložek (v následujícím případě se stále jedná o prepozice *na+L*, *v+L*) s jistým významovým odlišením. Řekne-li se např. *Na cestě/v cestě (jim) stála nějaká překážka*, cítíme v druhém případě (předložka *v+L*), že se jedná o nesnáz výraznější, bezprostřednější.³ Jindy se zase nabízí různá možná interpretace užití jisté prepozice. Řekne-li se např. *Seznámili se na dovolené*, můžeme se zeptat nejenom KDE?, ale rovněž KDY?, popř. JAK? Je také nutné odlišovat význam místní od účelového: *Je (v hospodě) na pivo* (= aby pil pivo), *na oběd* (=aby obědval), *Byla (v kostele) u zpovědi* (= aby se zpovídala), *Je na zkoušce* (= aby zkoušel, resp. aby byl zkoušen) apod.

Předložka *po+L* označuje lokalizaci v rámci objektu, jedná se většinou o rozložení nebo pohyb po ploše, a to o pohyb nesoustavný, různými směry: *Ráda se prochází po Starém Městě; Často chodívá zamyšleně po parku.* (Je ovšem rovněž možno užití spojení *parkem* ve významu 'pohyb jedním směrem' nebo *v parku*, kdy je oslaben rys nesoustavnosti pohybu.⁴)

Dalšími předložkami jsou (upozorňujeme, že mohou být v závislosti na propozičním obsahu výpovědi vztahovány jak k případům, kdy se povrch a vnitřek věcí rozlišuje, tak k případům, ve kterých toto odlišení není relevantní⁵, viz dále) *uprostřed+G* (*Stůl*

³ Podobných případů existuje celá řada, srov. vyjádření typu *Auto stojí na dvoře/ve dvoře; Kufr je na chodbě/v chodbě; Stojí na rohu/v rohu* atd.

⁴ Viz podobně ve spojeních jako *Prochází se v zahradě/na zahradě/po zahradě; Stojí na stanici/ve stanici* aj.

⁵ Velmi významné je také zachycení „stavu světa“ v jednotlivých jazycích. Pro jinojazyčné mluvčí může být např. nelogické naše vyjádření *Moucha leze na stropě*. Nachází se totiž *de facto* v pozici „pod stropem“, nikoliv „nahore na něm“.

stál uprostřed místnosti) a *uvnitř+G* (*Nalézáme se uvnitř středověkého opevnění*), jejich užití nečiní vzhledem ke zřetelné sémantice potíže, stejně je tomu u prepozic dalších (uvádíme je bez nároku na úplnost): *ve středu+G* (*Je ráda ve středu pozornosti*), *v centru+G* (*Ocitli se v centru města*), *na (o)kraji+G* (*Zastavili na (o)kraji cesty*), *v prostoru+G* (*Pohybovali se v prostoru celního odbavení*), *na konci+G* (*Čekal na konci chodníku*), *na začátku+G* (*Rozcvičovali se na začátku závodní dráhy*), *na dně+G*, *ve spod(u)+G* (*Na dně kufru měl ukrytou zbraň*), *v čele+G* (*Pochodovali v čele průvodu*), *v závěru+G* (*O té skutečnosti se dočetla v závěru 2. kapitoly*), *v pásmu+G* (*Prováděli svá měření v pásmu chráněného zdroje pitné vody*) a celá série méně četných sekundárních prepozic typu *na úbočí+G*, *na úpatí+G*, *na pomezí+G*, *na rozhraní+G* aj.

Ve druhém případě (rozlišování povrchu a vnitřku věcí není možné nebo účelné) se, zejména pokud jde o nejfrekventovanější předložky *na+L* a *v+L*, setkáváme s komplikovanějšími případy.

Není-li výše naznačovaný protiklad „vnitřku“ a „vnějšku“ relevantní (např. *v sále/na sále*), dochází v užívání předložek *na* a *v* často k jejich substituci (viz vyjádření typu *být v recepci/na recepci*, *v hotelu/na hotelu*, *v pokoji/na pokoji* aj.). Částečně možné dvojí užívání těchto předložek nemusí mít vždy nutně za následek posun nebo změnu významu, může se jevit do jisté míry jako variantní. Rozdíl pak lze spatřovat ve frekvenci výskytu (kupř. ve spojení typu *bydlí na koleji/v koleji*) i v rovině stylové. Je také možno konstatovat, že se při volbě předložek *na+L* a *v+L* mohou uplatňovat rozdíly generační: v běžném hovoru a zejména u mladších mluvčích výrazně narůstá četnost užití předložky *na+L*: *Je na ubytovně, na pokladně, na recepci* apod.

Zastavme se nyní stručně u vybraných případů užití prepozice *na+L*, resp. *v+L*.

Podobných případů různého pojmání prostorových a jiných dimenzí je v jazycích nepřehledné množství (srov. např. Mára 1968, Balowski 1993).

Předložky *na+L* se užívá ve spojení s objekty a prostory a má vyhovujícími rysům: otevřenost, neuzavřenost, nezakrytost, okrajovost, nevyhraněnost, neohraničenost, situovanost na vyvýšené pozici, přičemž se může uplatňovat jeden rys, ale i jejich kombinace: *být na náměstí, na kopci, na předměstí, na venkově, na ulici, na půdě, na jevišti*. Užití předložky *v+L* se pojí s rysy právě opačnými. Ve velké míře ovšem závisí na pojmání daného objektu či lokality. Tato skutečnost je dobře patrná např. ve výpovědi *Bydlí/žije na ulici* (tzn. bezdomovec), *žije „nahore“*, „na povrchu“, „venku“ a *Bydlí v ulici té a té* (tzn. má tam byt, žije v domě, čili „vevnitř“). Výstižný příklad různého možného chápání výrazu *chata* přináší K. Mára (1968, s. 135): *Včera jsme byli na chatě, ale přišlo, a tak jsme celé odpoledne seděli v chatě*.

Na volbu předložky může mít vliv hodnocení společenského významu objektů. Zastavme se u následujících případů: *být v obchodě, v garáži, v restauraci, v bance; být na univerzitě, na fakultě, na rektorátě, na magistrátě, na obecním úřadě, na velvyslanectví, na ministerstvu, na soudu* aj. Je patrné, že ve většině spojení vztahujících se k institucím větší společenské váhy (administrativa a státní správa, vysoké školství) se užije předložky *na+L*, která jako by v sobě obsahovala indicii 'výše situované pozice ve společenské hierarchii'. Celá záležitost je v tomto momentu (i v sérii případů dalších) ovšem podstatně rozsáhlejší a komplikovanější, zájemce odkazujeme na monografii *Předložky ve výuce češtiny jako cizího jazyka* (Hrdlička 2000), kde je jí věnována větší pozornost.

Dlužno podotknout, že při užívání předložek *v+L* a *na+L* dochází v určitých případech k výraznému posunu uplatnění prepozice *na+L* v oblasti významu obecně vztahového. Dokladů existuje celá řada. Např. M. Čechová (1981, s. 37) poukazuje na fakt, že se v současnosti mnohdy neodlišuje označení budovy od označení instituce: *pracovat v ministerstvu* (např. určitou dobu tam malovat, něco opravovat) x *pracovat na ministerstvu* (být pracovníkem), *zboží je na skladě* (je k dispozici) x *zboží je ve skla-*

du (zdůraznění umístění v uzavřeném prostoru). Podobně jsou užívána spojení *život na vesnici* (obecně, jedná se o způsob života, životní styl) x *život ve vesnici* (v konkrétní obci), *život na zámku* (zámecký život vůbec) x *život v zámku* (život v konkrétním zámeckém sídle).

V některých případech je užití předložky jen obtížně vyložitelné, důležitou roli hraje úzus, srov. spojení typu *na Kladně, na Mělníku* apod. Dalším významným faktorem spolupodílejícím se na užití předložky *na+L*, resp. *v+L* je charakter regionů, správních území, státních celků. Předložky *na+L* se používá v případě oblastí víceméně vágních, přesně nezačleněných do různých územněsprávních celků (kraj, okres, provincie, župa aj.), anebo v případě území, jež byla dlouhodobě nesamostatná, přináležela k jiným celkům, srov. vyjádření: *na Balkáně, na Floridě* (ale: *ve státu Florida*), *na Moravě* (ale: *ve Velkomoravské říši*), *na Slovensku* (ale: *ve Slovenské republice*), *na Břeclavsku* (ale: *v okrese Břeclav*) apod. Jak je z příkladů patrné, předložky *v+L* se užívá v případech právě opačných.

Pokud jde o ostrovy a souostrovní, je užití předložky *na*, resp. v závislé na chápání daného území: převládá-li jeho pojetí ve smyslu geografickém, užívá se předložky *na+L* (*na Kubě, na Madagaskaru, na Filipínách, na Sicílii, na Korsice*), chápe-li se jako politický celek, užívá se předložky *v+L* (*v Japonsku, ve Velké Británii, ve Filipínské republice, v departmentu Korsika*). V případě hor a pohoří rozhoduje gramatické číslo: je-li dané teritorium v jednotném čísle, uplatňuje se předložka *na+L* (*na Šumavě, na Urale, na Českomoravské vysočině*), je-li v čísle množném, užívá se prepozice *v+L* (*v Tatrách, v Pyrenejích, v Alpách*).

Podstatnou roli při volbě zmiňovaných předložek sehrává také fyzikální povaha určitých látek, lokalit: materií s vlastnostmi: tuhost, pevnost, tvrdost se užívají s předložkou *na+L* (*sedět na zemi, na ledě, na betonu*), materiály s vlastnostmi opačnými pak s předložkou *v+L* (*být ve vodě, ve vzduchu, v blátě*). I v této sféře je ovšem situace komplikovanější.

1.1. Místní určení statická mimo rámeček „prostorového orientátoru“

Jedná-li se o význam „pohyb/lokalizace mimo určitý prostor“, nabízí se celá série dalších předložek: *kolem/okolo*+G (*Chlapci běhali kolem/okolo domu*), *podle/podél*+G (*Podél cesty rostly překrásné kaštiny*), *vedle*+G a *u*+G, *blízko*+G, *nedaleko*+G, *poblíž*+G, *v okolí*+G, *v blízkosti*+G (*Bydlíme vedle stanice metra*), *proti*+D, *naproti*+D (*Naproti té restauraci je pošta*), *nad*+I, *pod*+I, *před*+I, *za*+I (*Moucha je nad/pod/před/za stolem*), *mezi*+I (*Sedí mezi Lukášem a Davidem*), *mimo*+Ak (*Dotyčný je mimo republiku*), *ob*+Ak (*Bydlí ob dům*), *stranou*+G (*žil stranou společenského dění*), *vně*+G (*Přímka leží vně kružnice*), *při*+L (*Oddělení češtiny je při Katedře slovanských jazyků*), *po boku*+G (*Je pochován po boku své choti*), *tváří* (v) *tvář*+D (*Stál nyní tváří v tvář velké životní tragédii*) aj.

2. Místní určení dynamická

2.1. Direktivní (směrové) určení (KAM?)

Rovněž v případě místních určení dynamických směrových lze z významového hlediska rozlišovat určení vyjadřující děj (stav) (a) v rámci PO, nebo (b) mimo jeho rámeček.

2.1.1. Direktivní (směrové) určení (KAM?) v rámci „prostorového orientátoru“

Lokalizuje-li se děj/stav v rámci PO, odlišují se – obdobně jako v případech výše uvedených – možnost (smysluplnost) rozlišování povrchu a vnitřku věcí (objektů, lokalit), tedy rozlišování orientovanosti „do něčeho“ (dovnitř) a „na něco“ (nahoru, na povrch), popř. jinam (do blízkosti apod.), ať již jde o směřování bezkontaktní nebo o směřování do kontaktu s orientovaným objektem.

Je-li toto odlišení relevantní, nečiní volba adekvátní prepozice potíže: *dát něco do auta/na auto*, *položit něco do skříně/na skříň/vedle skříně*, *podívat se nad skříň/pod skříň* aj. V případě, že takové odlišení relevantní není, mohou se vyskytovat určité problematické případy. Velmi často jde o užití prepozic *do*+G a *na*+Ak (*jít do sálu/na sál*), kdy nezřídka dochází k jejich substituci. Pokládáme za významné zdůraznit, že distribuce těchto prepozic věrně kopíruje užití výše traktovaných předložek *na*+L a *v*+L: předložka *do* pojící se s genitivem koreluje s předložkou *v* pojící se s lokálem, prepozice *na* pojící se s akuzativem pak s touž prepozicí pojící se s lokálem. Někdy se užití předložek *do*+G a *na*+Ak jeví jako variantní (rozdíl spočívá mimo jiné v četnosti výskytu a v rovině stylové), srov. spojení typu *jet do koleje/na kolej*; mnohdy ovšem dochází k jejich významovému odlišení: *přijít do řady/na řadu*, *jet autobusem do Prahy/na Prahu* apod.

U těchto dvou nejfrekventovanějších prepozic ještě chvíli zůstaneme. Hned v úvodu je třeba zdůraznit, že je třeba důsledně odlišovat význam lokální (jít „kam“?) od významu účelového (jít „kam“ proč?, s jakým cílem?, za jakým účelem?). V tomto smyslu lze tedy jako příklady uvést výrazy typu:

Kam?	Proč? Co je účelem?
<i>Jít do kina</i>	<i>na film.</i> (= abych viděl film)
<i>do divadla</i>	<i>na představení.</i>
<i>do galerie</i>	<i>na výstavu.</i>
<i>do restaurace</i>	<i>na oběd.</i>
<i>do posluchárny</i>	<i>na přednášku.</i>
<i>do Opery</i>	<i>na operu.</i> atd.

Jak je z příkladů patrné, mohou oba významy, tedy místní a účelový, ve výpovědi koexistovat. V praxi je však často místní určení nevyjádřeno, elidováno, neboť se může jevit jako nadbytečné, jeho výslovné zmínění nebývá nezbytné, význam se vyrozumívá ze situace, z kontextu. Říká se proto většinou pouze *jít na představení*, *na film* apod. V některých případech se nabízí volba

jedné z několika významově víceméně obdobných variant, v nichž v konkrétním případě záleží na zřetelnosti, jednoznačnosti kontextu, na záměru mluvčího akcentovat z nějakého důvodu určitý element výpovědi (objekt, cíl, účel děje, specifikaci lokality); je rovněž možné (a v jazykové praxi běžné) vyjádřit podle potřeby i více prvků současně, srov. různé možné kombinace užití: *Odpoledne půjdu do hospody/na pivo/k Vejvodům*.

Zůstaňme ještě chvíli u předložky *do*+G. Je zajímavé, že spojení této prepozice s genitivem, jehož dnešní význam je ‘směrování dovnitř něčeho, ev. někoho’, mělo původně význam odlišný – vyjadřovalo ‘směr do blízkosti, do jisté hranice, po jistou mez’, což by se v současnosti dalo vyjádřit výrazy *až do*+G, *až k*+D, *až po*+Ak (*vlasy do pasu/k pasu/po pás; probrat knihu až do šesté lekce/až po šestou lekci* apod.). Výše uvedenému významu, tedy orientaci „dovnitř”, odpovídala dříve prepozice *v*+Ak (jako je tomu do současnosti v ruštině, srov. např. spojení *jechať v Prahu*), která však byla prepozicí *do*+G z této role postupně vytlačena (obdobně jako ve slovenštině a polštině). Z původního významu se dochovaly poměrně řídké doklady, např. *upadnout v nemilost, v pokušení, v zapomnění, přicházet v úvahu, vstoupit v platnost, vejít ve známost* aj.

Předložky *do*+G se ve významu dynamickém směrovém užívá ještě v několika dalších specifických případech. Jedná se o spojení vyjadřující změnu statutu, integraci (vstup) do určité komunity, společenství apod., např.: *vstoupit/přijít do organizace, do klubu, do rodiny, do politické strany, do stavu manželského* aj. Táž předložka rovněž vyjadřuje *náraz na povrch části těla*, např.: *uhodit (se) do hlavy, do ruky, do zad, kopnout do nohy, bouchnout do břicha* apod. a rovněž vyjádření odmítavého postoje (ustálená spojení), např.: *jít do háje, do prčic, do hajzlu* (pejorativní) aj. Užití této předložky taktéž může signalizovat příznak proniknutí někam, ev. do něčeho – důležitou roli zde pochopitelně sehrává sémantika příslušného

predikátu (*vtrhnout do města, vniknout do sálu* aj.) a také pojetí, zobrazení určité situace. Řekneme-li např. *jít na hodinu němčiny*, přicházejí v úvahu dvě možné interpretace: (a) buď jít učit daný jazyk, nebo (b) jít se učit německy (v obou případech jde o význam účelový); na rozdíl od toho ve spojení *jít do hodiny němčiny* se může jednat i o význam ‘přerušování vyučování’, vstup do třídy v průběhu výuky. Situace je ovšem složitější. V některých případech může hrát roli frekvence příslušné aktivity. Jedná-li se o činnost pravidelnou, užívá se předložky *do*+G (*Dědeček chodil do úřadu velmi brzo.*), u děje okazionálního se uplatňuje prepozice *na*+Ak (*Máš se dostavit na úřad.*). Jindy hraje roli mluvnické číslo (podobně jako u pohoří) – předložky *do* se obvykle užívá se jmény v čísle množném, prepozice *na* naopak v čísle jednotném (*chodit do houslí, do tanečních x na plavání, na kytaru, na angličtinu* aj.).

Věnujme rovněž pozornost poznámce týkající se předložky *na*+Ak: u sloves, která vyjadřují *změnu umístění*, není mezi určeními odpovídajícími na otázku KAM? a KDE? významový rozdíl: *Schoval se pod skříň/pod skříni; Ukryl se za dům/za domem* apod. Oproti tomu v případě sloves vyjadřujících *změnu polohy* mezi oběma spojeními jemný významový rozdíl existuje: *Sedl si na postel* (= přemístil se, šel si sednout na postel) x *Sedl si na posteli* (= na posteli se již nacházel, např. na ní ležel, a poté se na ní posadil).

Připomínáme rovněž vyjádření typu *Voda mu sahala (až) po kolena/ke kolenům/do kolen*, v nichž se vyjadřuje dosažení určité hranice, meze (srov. také výše).

Dalšími předložkami jsou *doprostřed*+G, *dovnitř*+G, *do středu*+G, *do centra*+G, *na (o)kraj*+G, *do prostoru*+G, *na konec*+G, *na začátek*+G, *do čela*+G, *na závěr/do závěru*+G, *do pásma*+G, *do okruhu*+G, *do oblasti*+G aj., srov. výše místní statická určení odpovídající na otázku KDE?

2.1.2. Direktivní (směrové) určení (KAM?) mimo rámeček „prostorového orientátoru“

Jde-li o l o k a l i z a c i m i m o P O , uplatňuje se série dalších prepozic. Pokud je místní určení označeno jmény osob nebo zvířat, užívá se výrazů s prepozicí k+D: *Jede k babičce; Blíží se ke svému neposlušnému a rozmazlenému kokršpanělovi Aranovi*. Ve významu ‘směrování někam s cílem kontaktu’ se uplatňuje předložka za+I, v těchto případech však převládá význam účelový: *Vydal se za nemocnou matkou do lázní* (= aby navštívil matku); *Odešli do ciziny za prací* (= aby si tam našli práci, aby tam pracovali).

Mezi další prepozice se řadí *pod+Ak*, *nad+Ak*, *před+Ak*, *za+Ak* (*Jel s autem pod most, nad město, před dům, za garáž*), *mezi+Ak* (*Sedl si mezi obě dívky*), (směrem) *k+D*, *směrem na+Ak* (*Vyrazili směrem k lesu*), *vedle+G* (*Posadil se vedle nich*), (na) *proti+D* (*Stoupl si proti oknu*), *do blízkosti+G* (*Odvážila se až do blízkosti tábora*), *vstříc+D* (*Vydali se vstříc novým dobrodružstvím*), *po bok+G* (*Usedla po bok svého chotě*) aj.

2.2. Direktivní (směrové) určení (ODKUD?)

Také v tomto případě se rozlišuje (a) realizace děje v rámci PO a (b) mimo rámeček PO.

2.2.1. Direktivní (směrové) určení (ODKUD?) v rámci „prostorového orientátoru“

Základní předložkou je v tomto případě z+G, která je protějškem místních určení odpovídajících na otázku KAM? s formou do+G a na+Ak (*Jde do kina – Vrací se z kina; Jde na fakultu – Telefonuje z fakulty*).

Je-li naším záměrem rozlišit u hmotných předmětů a částí těla směr z povrchu pryč od směrování zevnitř, můžeme užít ve spojení s genitivem předložku s: *Shodil sešit s lavice* (= sešit je na lavici) x *Vyndal sešit z lavice* (= sešit je v lavici); *Ze*

skály/ze svahu vytéká pramen x *Slezl se skály/se svahu*; podobně *vytáhnout trn z prstu* x *stáhnout prsten s prstu*, *utřít prach ze skříně* x *se skříně*, *vzít knihu ze stolu* x *se stolu*. Je však nutné připomenout, že užití prepozice z+G místo předložky s+G je i v těchto případech správné, srov. další případy typu *utírat se z/s čela pot, slzy z/s očí, sundat obraz ze/se stěny*; obecně lze tedy konstatovat, že v této sféře dominuje předložka z+G: *sundat si klobouk z hlavy, jíst polévku z talíře* atd.

Je rovněž možné diferencovat užití předložky z+G a od+G: *Odejdu z koleje po osmé* (= zevnitř) x *Autobus jezdí od koleje* (= z prostoru v blízkosti koleje); *Je z Brna* (= z města samého) x *Je od Brna* (= pochází z okolí města).

K dalším předložkám se řadí prepozice *zevnitř+G* (*Zevnitř sudu vymyly nečistoty*), *zprostřed(ka)+G* (*Vzal si koláč zprostřed tácu*), *zkraje+G* (*Houby přinesl zkraje lesa*) aj.

2.2.2. Direktivní (směrové) určení (ODKUD?) mimo rámeček „prostorového orientátoru“

Mezi prepozice lokalizující děj mimo PO patří především předložka *zpoza+G* znamenající „ven z polohy za něčím“ (*Zpoza srubu se vynořil medvěd*) a *zpod+G* s významem „ven z polohy pod něčím“ (*Zpod sešitu vyndal dopis*). Jako substnadardní se označují prepozice *znad+G*, *zponad+G* i *zeza+G*.

2.3. Nedirektivní určení (KUDY?)

Podle M. Grepla a P. Karlíka (1998) označují tato místní určení prostor, který je dějem překonáván, lokalizace tedy může probíhat (poznámenáváme: údajně) pouze v rámci PO: uplatňuje se předložka po+L (*Do Prahy jsme jeli po dálnici*) – podobné případy jsou podle našeho mínění na pomezí mezi určením místním a způsobovým (jeli jsme KUDY?/JAK?) – dále se užívá prepozice *přes+Ak* (*skrz+Ak*): *Dívá se přes sklíčko*. Pokud jde o předložku

přes+Ak⁶, často jí konkuruje bezpředložkové užití instrumentálu: *Došel k nim přes les/lesem.*⁷

Dalšími prepozicemi jsou *proti+D* (*Jeli proti proudu řeky*), *napříč+I* (*Putovali napříč pouští i pralesem*), *středem+G* (*Projel středem kluziště až k bráně*), *ve směru+G* (*Vojstva postupovala ve směru palby*) aj. Poněkud stranou pozornosti stojí předložka *via+N* (*Poletí tam via Barcelona*).

Domníváme se, že je třeba chápat tuto významovou oblast širěji a zahrnovat do ní i případy realizace děje mimo PO: máme na mysli užití předložky *kolem/okolo+G* (arch. *kol+G*) (*Jeli kolem celého města; Běželi okolo náměstí; Tramvaj projížděla kolem divadla*) (vedle otázky KUDY? se ovšem může mnohdy uplatňovat i dotaz KAM?); *podle/podél+G* (*Procházeli podél parku/Plavala podle pobřeží*), *vedle+G* (*Miř letěl těsně vedle pravé tyče*), *mezi+I* (*Proklouzl mezi troubícími auty*), *mimo+Ak* (*Kulka prošla mimo životně důležité orgány*), *nad+I* (*Přeletěli nad městem*), *pod+I* (*Prošli pod viaduktem*), *před+I* (*Museli přeběhnout před davem zvědavých diváků*), *za+I* (*Snažili se nepozorovaně tam proniknout za jejich zády*).

Velmi podnětné je – v obecném smyslu – sledovat „spolupráci“ předložek a předpon (blíže viz: Hirschová 1977), kdy prepo-

⁶ Ve 3. díle *Mluvnici češtiny* se v této souvislosti uvádí: „Ve významu »lokalizace v rámci PO« se úzce stýká s předložkovým pádem PŘES+Ak a SKRZ+Ak, z nichž SKRZ+Ak představuje zčásti prostředek hovorový a ve srovnání s PŘES+Ak perifernější: *Miřil přes náměstí k Údolní ulici; Slyšela jsem všechno skrz zed*.“ Diapazon užití SKRZ+Ak je užší než u PŘES+Ak.

PŘES+Ak a SKRZ+Ak lze nahradit I a naopak; např. *Miřili náměstím k Údolní ulici; Světlo zářilo malými okénky/přes malá okénka*. [...] Kontexty, kde lze nahradit I spojením PŘES/SKRZ+Ak, vylučují možnost užití PO+L a naopak. Znamená to tedy, že význam I je méně specifikovaný než význam PŘES/SKRZ+Ak na jedné straně a PO+L na straně druhé.”

⁷ Někdy se spatřuje jemný významový rozdíl mezi výpověďmi typu: *Přešli most* (prosté překonání daného prostoru) – *Přešli přes most* (zdůrazňuje se pohyb po povrchu z jedné strany na druhou) – *Přešli po mostě* (poukazuje se na pohyb po povrchu věci/objektu).

zice podporují význam prefixů, „dotvářejí“ ho, posilují jeho sémantiku v rámci výpovědi: jedná se v prvé řadě o korespondenci významovou – *Auto vjelo do garáže* (předpona *v-* označuje směr „dovnitř“ a stejně tak činí předložka *do*), nezřídka však i formální: *Napsal to na papír; Předstoupil před shromážděné studenty*.

Literatura

- Balowski M., 1993: *Znaczenie gramatyczne i leksykalne przyimków w językach pokrewnych (na przykładzie języka polskiego i czeskiego)*, [w:] *Polska w zjednoczonej Europie. Naucznie języków obcych*, Lublin, s. 49–58.
- Běličová H., 1978: *K systému prostorových vztahů v současných slovanských jazycích*, „Slavia“ 47, s. 122–142.
- Běličová H., 1982: *Sémantická struktura věty a kategorie pádu*, Praha.
- Čechová M., 1981: *K expanzi předložky na v současné jazykové praxi*, „Naše řeč“ 64, s. 33–45.
- Čechová M. a kol., 1996: *Čeština – řeč a jazyk*, Praha.
- Čermák Fr., 1996: *Systém, funkce, forma a sémantika českých předložek*, „Slovo a slovesnost“ 57, s. 30–46.
- Grepl M., Karlík P., 1998: *Skladba češtiny*, Olomouc.
- Havránek B., Jedlička A., 1981: *Česká mluvnice*, Praha.
- Hirschová M., 1977: *Vzájemné vztahy předpon a předložek ve vazbách s prostorovým významem*, „Slovo a slovesnost“ 38, s. 103–111.
- Hrdlička M., 2000: *Předložky ve výuce češtiny jako cizího jazyka*, Praha.
- Karlík P., Nekula M., Rusínová Z. (ed.), 1995: *Příruční mluvnice češtiny*, Praha.
- Stručná mluvnice češtiny pro zahraniční studenty*, 1971, Praha.
- Kroupová L., 1985: *Sekundární předložky v současné češtině*, Praha.
- Mára K., 1968: *Změny v užívání předložek v a na v současné češtině ve srovnání s polštinou*, „Acta Universitatis Carolinae, Slavica Pragensia“ X.
- Mluvnice češtiny*, 1986, díl 2. *Tvarosloví*, Praha.
- Mluvnice češtiny*, 1987, díl 3. *Skladba*, Praha.
- Oravec J., 1968a: *Slovenské předložky v praxi*, Bratislava.
- Oravec J., 1968b: *Významová struktura prvotných predložiek*, „Jazykovedný časopis“ 19, s. 41–49.
- Poldauf I., Šprunk K., 1968: *Čeština jazyk cizí*, Praha.
- Slovník spisovného jazyka českého*, 1989, díl I–VIII, Praha.